

MÜSLÜMAN ARAPLARIN ÇUKUROVA YÖRESİNDEKİ FETİH HAREKETLERİ

The Moslem Arabs' Invasion Activities in Çukurova Region

Doç.Dr. Adem TUTAR
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: atutar@firat.edu.tr

Özet: Çukurova yöresi, Bizanslıların elinde iken ilk olarak, Hz. Ömer döneminde İslam akınlarına uğramış, Emeviler zamanında ise tamamen fethedilmiştir. Yaklaşık üç asır Müslümanların idaresinde bulunan Çukurova, Bizans ve Müslümanlar arasında devamlı bir mücadele sahası olmuştur. Neticede bu mücadeleyi kazanan Bizanslılar, Türklerin Anadolu'yu fethetmesine kadar yaklaşık bir asırdan fazla, Çukurova yöresini hâkimiyetleri altına almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Çukurova, Adana, Tarsus, Misis, Anavarza

Abstract: When the Çukurova region belonged to Byzantines it was attacked by the Moslems for the first time during the period of Hz Ömer and it was completely conquered by Umayyads. This region which was managed by Moslems for three centuries had always been a struggle area between Moslems and Byzantines. At last Byzantines conquered the area for a century until the Turks invaded Anatolia.

Key Words: Çukurova, Adana, Tarsus, Misis, Anavarza

Çukurova adı ile kastedilen yer Mersin'den İskenderun'a kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Çukurova tabiri ilk olarak XV. yüzyıla ait Türkçe ve Arapça eserlerde görülmektedir¹. Günümüzde ise Akdeniz Bölgesi'nin önemli bir kısmını ihtiva eden Çukurova, ilk çağlarda Kilikya diye ifade

¹ Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi I*, Ankara 1963, s. 1.

edilen bölgenin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Lamus (Limonlu) ırmağının batı kısmı Dağlık Kilikya, doğu kısmı ise Ovalık Kilikya olarak bilinmektedir². Selçuklularla başlayan Türk hâkimiyetinden sonra, bu yörenin dağlık kesimi İçil, ovalık kesimi ise Çukurova tabirleriyle ifade edilmiştir³. Günümüzde Adana, Mersin, Osmaniye ve Hatay illerinin önemli bir kısmını kapsayan Çukurova, Anadolu coğrafyasının pek çok yeri gibi, tarihinin ilk dönemlerinden beri meskûn bir saha olmuştur. Bölgede bulunan höyüklerde yapılan araştırmalar, Mersin'deki Yümük Tepe ve Tarsus'taki Gözlü Kule'de yerleşimin ilk çağlara kadar uzandığını göstermektedir⁴. Hitit çağında Güney Anadolu'nun önemli kentleri arasında Çukurova'daki Tarsa (Tarsus) ile Adaniya (Adana) yer almaktadır. Çukurova'nın kuzeyindeki Toroslar ile birlikte Hitit çağındaki adı Kizzuwatna'dır⁵. Çukurova'nın, Seyhan ve Ceyhan nehirleri ile daha pek çok akarsuyun suladığı münbit bir coğrafyaya sahip olması ve Akdeniz ile Toros dağları arasında yer alması, stratejik önemini arttırmaktadır. Bu stratejik özelliği münasebetiyle tarihin her döneminde güçlü devletlerin elde etmek istedikleri Çukurova yöresinde, geçmişte Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Selevkoslar, Romalılar ve Bizanslılar egemen olmuşlardır⁶.

İslam Dini, Arap Yarımadası'nda yayılmaya başladığı dönemde Hz. Muhammed, bölgedeki kabile reisleri ile devlet başkanlarına elçiler ve mektuplar göndererek onları İslam'a davet etti. Hz. Peygamber, o dönemde Suriye ve Anadolu'yu hâkimiyetinde bulunduran Bizans İmparatoru Herakleios'a da aynı mahiyette bir mektup gönderdi⁷. İmparatorun olumlu bir cevap gelmediği gibi kısa süre içerisinde Bizans ile savaş başladı. Hz. Peygamberin Şam'a gönderdiği elçiler orada öldürüldüğü için 629 yılında Zeyd b. Harise komutasındaki üç bin kişilik İslam ordusu, Rum ve Hıristiyan Arap kabilelerinden oluşan yüz bin kişilik Bizans ordusuyla Mute'de savaştı⁸. Daha sonra Müslümanlarla Bizanslılar 630 yılında Tebuk'de karşılaştılar. Savaşı geçiren Tebuk Gazvesi Hz. Peygamber'in son gazvesi oldu⁹. Hz. Muhammed'den sonra hilafete geçen Hz. Ebu Bekir, Üsâme b.

² Strabon, *Coğrafya Kitap: XIV, Bölüm: II-VI*, (Trc. A. Pekman), İstanbul 1981, s. 46; M. Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark II Anadolu*, Ankara, 1987, s. 28; Şemseddin Sami, *Kâmûs 'ul-A'lâm V*, İstanbul 1314, s. 3945 vd.

³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara 1988, s. 29; Ş. Sami, *III*, s. 1876 vd.

⁴ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 1998, s. 10.

⁵ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2002, s. 51.

⁶ Besim Darkot, "Adana", *İslam Ansiklopedisi I*, Eskişehir 1997, s. 127 vd; "Mersin" *İ.A. VII*, s. 769 vd; "Tarsus", *İ.A. XIII/I*, s. 18 vd.

⁷ İbni Hişam, *Siret-i İbni Hişam IV*, (Trc. H. Ege), İstanbul 1994, s. 350; Muhammed Hamidullah, *H. Peygamber'in Alı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (Trc. M. Yazgan), İstanbul 1990, s. 116.

⁸ İbni Hişam, *IV*, s. 21 vd; Taberî, *Tarih-i Taberî III*, (Trc. M. F. Gürtunca), İstanbul Tarihsiz, s. 248 vd; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân V*, Beyrut 1995, s. 219 vd.

⁹ İbni Hişam, *IV*, s. 214; Taberî, *III*, s. 286 vd; Belazuri, *Fütühu'l-Büldân*, (Trc. M. Fayda), Ankara 2002, s. 85; Hamevî, *II*, s. 14 vd.

Zeyd'i Suriye bölgesine gönderdi. Üsame, bölgedeki bazı kabilelerle yaptığı savaşlar neticesinde birçok ganimet alarak Medine'ye döndü¹⁰.

Hız. Ömer halife seçilince Halid b. Velid komutasındaki İslam orduları kuzeye yöneldi. Bu sırada Herakleios Hıms'da bulunuyordu ve büyük bir kuvveti İslam ordusu üzerine gönderdi. Ecnadin'de iki ordu şiddetli bir muharebeye girişti. Sonuçta Müslüman Arap kuvvetleri galip gelirken, Herakleios da Hıms'dan Antakya'ya çekildi. Şam yöresine giren İslam orduları karşısında tutunamayan Bizanslılar da yörenin en büyük merkezi olan Dımaşk (Şam)'a çekilmek zorunda kaldı ve altı aylık bir kuşatmadan sonra, 635 yılında, şehir Müslümanlar tarafından fethedildi¹¹.

İslam ordularının bu başarısı karşısında Herakleios, Şam, Cezire ve Erminiye halklarından iki yüz bin kadar asker toplayarak yeni bir ordu meydana getirdi. Bu ordunun komutanlıklarına da en yakın adamlarını tayin etti. Bunlardan Cebele b. El-Eyhem el-Gassânî'yi, Lahm, Cüzam ve başka kabilelerden olan Şamlı Arapların teşkil ettiği öncü kuvvetlerin başına getirerek Yermuk'a gönderdi. Şam civarında bulunan Yermuk nehri kenarında 636 yılında yapılan ve çok şiddetli geçen bu savaşta, Bizans ordusundan yetmiş bin kişi öldü, geri kalanlar ise kaçarak Filistin, Antakya, Halep, Cezire ve Erminiye'ye sığındı. Bunun üzerine Antakya'da bulunan Herakleios, Antakya'dan İstanbul'a dönmek zorunda kaldı¹².

Bu arada 637 yılında Kınnesrin'in fethedilmesi üzerine Herakleios, İstanbul'a dönerken, İskenderun ile Tarsus arasındaki kalelerde bulunanları da yanına aldı. Bu tedbirle, Antakya ile diğer Rum şehirleri arasında kalan bölgelerde Müslümanların mamur bir yere rastlamalarını engellemek istedi¹³. Bizans İmparatoru Herakleios, sınır bölgelerinde yaşayan halkı İslâm ordularının taarruzundan korumak için iç kesimlere çekerek geniş bir bölgeyi boş bıraktı. Böylece İslam fütuhatının başlamasından kısa bir süre sonra, İslâm devletinin sınırları Toroslara dayandı¹⁴.

İslam ordularının kısa sürede büyük zaferler elde etmelerinin nedenlerinden biri askerî faaliyetlerdeki başarıları olmakla birlikte, diğer bir neden de fethettikleri yerlerdeki Hıristiyan unsurlara yapmış oldukları olumlu uygulamalardı. Bu nedenle Hıristiyan Arapların pek çoğu İslam dinine girmekle kalmıyor aynı zamanda İslam ordularına yardım da ediyorlardı¹⁵.

¹⁰ Taberî, III, s. 339 vd.

¹¹ Taberî, III, s. 409 vd; Belâzurî, s. 173 vd; Hamevî, I, s. 103 vd.

¹² Belâzurî, s. 192 vd; Hamevî, V, s. 434; İbni Adim, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi'l-Halep I*, Beyrut 1988, s. 79; İbni Adim, *Zübdetü'l-Halep min Tarihi'l-Halep I*, 1997 Dımeşk, s. 44 vd; Yakubî, *Tarihü'l-Yakubî I-II*, Beyrut 1999, s. 97; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Trc. F. Işıltan), Ankara, 1995, s. 103.

¹³ İbni Esir, *İslam Tarihi II*, (Trc. M.B. Eryarsoy), İstanbul, 1986, s. 452 vd.

¹⁴ Belâzurî, s. 234; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Trc. F. Işıltan) İstanbul 1970, s. 36 vd.

¹⁵ T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, (Trc. H. Gündüzler), Ankara 1971, s. 86 vd.

Ebu Ubeyde Kinnesrin'den sonra aynı yıl içerisinde Halep, Antakya ve Fırat nehrine kadar olan Şam bölgesinin tamamını ele geçirdi. Ebu Ubeyde, Meysere b. Mesruk komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu Antakya Bakras yolunu izleyerek Rum topraklarına girdi ki, bu yolu ilk kullanan Meysere oldu. Meysere yolda iken, Herakleios'a yetişmek isteyen ve beraberlerinde Gassan, Tenuh, İyad kabilelerine bağlı Hıristiyan Arapların da bulunduğu bir grup askerle karşılaştı. Meysere, bunların üzerine hücum ederek onlardan pek çok kişiyi öldürdü. Antakya'da bulunan Ebu Ubeyde'nin yardımcı kuvvet olarak gönderdiği Malik el-Eşter, Meysere'ye yetişti ve bölgedeki faaliyetlerden sonra esenlikle geri döndüler¹⁶. Böylece Bizanslıların elinde bulunan Çukurova yöresine, ilk İslam akınlarının Hz. Ömer döneminde başlamış olduğu görülmektedir. Bölgeye yapılan bu akınlara, Emevilerin ilk halifesi olan Muaviye döneminde daha etkin bir şekilde devam edildi¹⁷.

Emevi komutanlarından Ebu Abdirrahman el-Kulebi, 668 senesinde komutasında bulunan Müslüman askerleri Antakya beldelerinde ikamet ettirerek kışı oralarda geçirmelerini sağladı. Yine bu sene içerisinde Malik b. Hübeyre el-Firazi, Rum illerine gidip kışı orada geçirmiştir¹⁸. Muaviye 669 yılında Bizans'a gitmek üzere büyük bir ordu hazırladı ve başına Süfyan b. Avf'ı tayin etti. Ayrıca oğlu Yezid'e de askerle birlikte bu gazaya katılmasını emretti, gönülsüz de olsa Yezid de bu sefere katıldı. Bu askerler içerisinde başta Ebu Eyyub el-Ensari olmak üzere sahabelerden tanınmış şahsiyetler de bulunmaktaydı. Bütün Bizans topraklarını katederek İstanbul'a varan Müslümanlar ile Rumlar arasında günlerce süren şiddetli çarpışmalar oldu. Yezid bu çarpışmalardan sonra askerlerle birlikte geri döndü. Ancak bu sefer sırasında Ebu Eyyub el-Ensari İstanbul yakınlarında vefat edince surlara yakın bir yerde defnedildi¹⁹.

Emevi halifesi Abdülmelik'in oğlu Abdullah b. Abdülmelik 703 yılında ordusunun başında sefere çıktı ve Antakya geçidini geçerek Misis'e vardı. Oranın kalesini tamir ettirdikten sonra asker yerleştiren Abdullah b. Abdülmelik, kalenin tepesine de bir cami yaptırdı. Bu arada bölgedeki diğer yerler de ele geçirildi, böylece Çukurova yöresinin fethi Abdülmelik döneminde kesinleşti. Misis kalesine her yıl kale muhafızları gelip burada kışlamaya başladılar²⁰.

Emeviler zamanında müstahkem mahaller kurularak iskân faaliyetleri başladı ki, askerî amaçla tahkim edilmiş olan bölgeye Sugûr deniliyordu. Sugûr adı verilen bu bölge, merkezi Maraş olan Sugûr-Ş-Şâmiyye ve merkezi Malatya olan Sugûr'l-Cezâriyye diye iki kısma ayrılmakta idi ve

¹⁶ İbni Esir, *II*, s. 454 vd.

¹⁷ Belâzurî, s. 235; Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (Trc. M. Özey), İstanbul 2000, s. 362 vd.

¹⁸ İbni Kesir, *Büyük İslam Tarihi VIII*, (Trc. M. Keskin), İstanbul 1995, s. 62.

¹⁹ İbni Esir, *III*, s. 465 vd.

²⁰ Belâzurî, s. 236.

Tarsus'tan başlayarak Adana-Misis-Maraş-Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat nehrine kadar uzanıyordu. İslam fetihlerinden sonra Suriye, beş ordugâha ayrılmıştı ki, bunlardan en kuzeydeki Kinnesrîn ordugâhı idi. Abbasîler döneminden itibaren geniş bir bölgeyi kapsayan Kinnesrîn ordugâhı, Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirildi. Askerî teşkilata bağlanan bu müstahkemler yeniden imar edildi ve içlerine askerî birlikler yerleştirildi²¹.

Emeviler döneminde Çukurova yöresindeki şehirler Şam sugûrlarından olup, Kinnesrîn ordugâhına bağlı idiler. Abbasiler döneminde başka yörelerdeki fütihat gerilemekle birlikte Anadolu'da duraksamadan devam etti. Bu nedenle yeni idari düzenleme içerisinde Çukurova yöresine daha fazla önem verildi. Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde, Çukurova yöresindeki faaliyetler için görevlendirilen Ferec b. Süleym el-Hâdim adlı Türk komutan 788 yılında Tarsus şehrini imar etti. Ebu Süleym, imar işi bitince, üç bini Horasanlı Türklerden olmak üzere, beş bin kişilik bir kuvveti şehre yerleştirdi. Aynı şekilde Ebu Süleym, Anavarza ve Adana şehirlerini yeniden inşa ederek iskân işlerini tamamladı²².

Hem Emeviler döneminde hem de Abbasiler döneminde Çukurova'daki başlıca şehirler Anavarza, Sis, Misis, Adana ve Tarsus idi. Arapça kaynaklarda Aynu Zerbe olarak geçen Anavarza, Şam sugûrlarından bir şehirdir. Ebu Süleym tarafından imar edilen şehre Harun Reşid döneminde Horasan halkından ve başkalarından çeşitli zümreler ile Mutasım döneminde Zutlardan oluşan bir topluluk yerleştirildi. Müslümanlar idaresinde iken Anavarza, pek çok ilim ehlinin yetiştiği bir şehirdi²³.

Arapça kaynaklarda Sisiyye olarak geçen Sis, Şam sugûrunun en büyük şehirlerinden ve Anavarza'ya yakın olan bir şehirdir. Sis halkı 808 veya 809 yılında yerlerini bırakıp Rum ülkesinin yukarısına göç ettiler. Burası Mütevekkil'in halifeliği (847-861) zamanında Ali b. Yahya el-İrminî tarafından tamir edildi. Ancak Rumlar burayı yaktılar. Sonra Faris b. Boğa es-Sugayrî, Mutemid'in hilafetinde, 872 veya 873 senesinde Sis şehrini tamir etti. Faris kendi malından orası için infakta bulundu ve tamiri Mekin el-Hadim eliyle oldu²⁴.

Arapça kaynaklarda Masisa olarak geçen Misis, Şam sugûrlarından ve Ceyhan nehri kenarında bulunan meşhur bir şehirdir. Orada Ceyhan nehrinin suladığı bostanlar çoktu ve şehrin bir sur'u ile beş kapısı vardı. Verilen malumatta, Misis, iki şehirden oluşur, ikisi arasında Ceyhan nehri vardı.

²¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *DİA IV*, İstanbul 1991, s. 111 vd; Streck, "Avâsım", *İA II*, s. 19.

²² Belâzurî, s. 241 vd; İbni Kesir, *X*, s. 271; H. D. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 2000, s. 84 vd.

²³ Hamevî, *Mu'cem IV*, s. 177 vd; İbni Adim, *Buğye I*, s. 167.

²⁴ Hamevî, *III*, s. 97 vd; İbni Adim, *I*, s. 225.

Misis şehri nehrin batı kenarındaydı ve Keferbiya şehri doğu tarafındaydı. Müslümanlar zamanında her iki şehirde de ilmî şahsiyetler bulunmaktaydı²⁵.

Arapça kaynaklarda Ezene olarak geçen Adana, Misis'in yakınında meşhur bir sugûr şehridir. Müslümanların yönetiminde iken burada çok sayıda âlim zat yetişmişti. Adana'da, Seyhan nehri üzerinde şehir ile kale arasında taştan yapılmış kemerli bir köprü vardı. Adana sekiz kapısı, bir suru ve etrafı hendekle çevrili olan bir şehirdi. Adana, 758 veya 759 yılında kuruldu. Horasandan gelen askerler, Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın emri ile bu şehrin etrafında ordugâh kurdular. Mehdi, 781 yılında Seyhan üzerinde Adana köprüsü kenarında bir köşk yaptırdı. Sonradan 809 yılında Ebu Süleym Ferec el-Hadim, Adana'yı sağlam bir şekilde yaptı ve şehri kale içine aldı. Buraya Muhammed el-Emin b. Reşid'in emriyle Horasan halkından insanları yerleştirdi²⁶.

Tarsus, Şam sugûrlarından olup, kadim ve büyük bir şehirdi. İslam orduları buradan cihada sevk olunduğu için salih ve abidler diğer beldelere gaza etmek maksadıyla buraya yerleşmekteydi. Rivayete göre, Tarsus'ta iki sur, geniş bir hendek ve altı kapı vardı. Berdan nehri şehri ikiye bölmekteydi²⁷.

Çukurova'daki sugûr şehirlerinin sonuncusu olan Tarsus, Müslüman askerlerin en son toplanma yeri idi ve buradan Bizans ülkesine geçerlerdi. Mesela Memun, 830 yılında düzenlediği seferde Tarsus'a geldi ve Bizans ülkesine buradan girdi. Memun, Bağdat'ta yerine halef olarak İshak b. İbrahim'i bırakarak, Musul yolu üzerinden Menbic'e, oradan da sırayla Dabık, Antakya, Misis ve Tarsus'a geldi. Buradan Bizans topraklarına giren Memun, pek çok kaleyi zorla veya eman vererek teslim aldı. Bölgedeki faaliyetler neticesinde Memun, Şam'a dönerek bir süre orada ikamet etti. Bunun üzerine Bizans imparatoru Theophilos, 831 yılında Tarsus diyarında Müslüman cemaate saldırdı ve onlardan bir kısmını öldürdü. Sonra bu durumu bir mektupla Memun'a bildirdi. Memun mektubu okuyunca hemen kalkıp Bizans topraklarına girerek birçok yeri barışla veya zorla fethetti. Bazı insanları esir alıp, kalelerin birkaçını da yaktı ve bir süre Bizans beldelerinde kaldıktan sonra Şam'a döndü. Hayatının son yıllarını Bizans topraklarında fütuhatla geçiren Memun 833 yılında tekrar Bizans'a sefer hazırlıkları yaparken Tarsus'ta vefat etti ve oraya defnedildi²⁸.

Müslümanların Bizans topraklarına düzenlediği seferlere karşı Rumlar da İslam beldelerine yönelik askerî faaliyetlerden geri kalmıyorlardı. Bizans imparatoru Theophilos, 838 yılında Malatya ve çevresindeki Müslümanlara saldırıp büyük bir kısmını öldürdüğü gibi pek çoğunu da esir aldı ve esirlere canice işkence yaptı. Halife Mutasım bunu duyunca çok üzüldü, büyük bir ordu ile Bizans beldelerinden olan ve o güne kadar hiçbir İslam ordusunun

²⁵ Hamevî, *V*, s. 145; İbni Adim, *I*, s. 153.

²⁶ Hamevî, *I*, s. 133; İbni Adim, *I*, s. 169.

²⁷ Hamevî, *IV*, s. 28; İbni Adim, *I*, s. 175.

²⁸ İbni Esir, *VI*, s. 361, 365, 375; İbni Kesir, *X*, s. 455, 456, 472.

saldırmadığı müstahkem Ammuriye şehrini zapt etmek için harekete geçti. Komutanlarından Afşin'i Suruç tarafına gönderen Mutasım Tarsus yakınlarına ulaştığında, Bizans imparatoru da askerleriyle birlikte harekete geçerek Mutasım'a doğru yöneldi. Afşin'in diğer taraftan gelmekte olduğunu duyan imparator, iki kuvvet arasında kalmamak için Afşin'in üzerine gitti. Afşin, kuvvetinin azlığına rağmen imparatorun ordusunu dağıttı ve imparator geri dönmek durumunda kaldı. Neticede Mutasım ve Afşin Ankara'da buluştular. Daha sonra Ammuriye'ye gelen Mutasım sıkı bir muhasara ve saldırıdan sonra bu şehri ele geçirdi ve pek çok ganimet elde ederek Tarsus taraflarına döndü²⁹.

Müslümanlarla Bizanslılar arasında bazı dönemlerde barış antlaşması akdedilerek esir mübadelesi yapılmakta ve bu iş o dönemde iki devlet arasında sınır addedilen Tarsus yakınlarındaki Lamos nehri kıyısında gerçekleştirilmekteydi. Mesela; Halife Vasık, 845 yılında Bizanslılarla barış antlaşması yapmış ve esirlerin mübadelesi hususunda onlarla anlaşmıştı. Tarsus yakınında akan Lamos nehri kıyısında gerçekleşen bu esir değişiminde; her bir Müslüman erkek veya kadın esir karşılığında Müslümanların elinde bulunan Rum ve zimmi bir erkek veya kadın verilecekti. Her iki taraf da nehir üzerinde ayrı ayrı birer köprü kurdular. Rumlar bir erkek veya kadın esiri kendi köprülerine alıyor, bu esir Müslümanların yanına ulaştığında tekbir alıyor, onunla birlikte diğer Müslümanlar da tekbir alıyorlardı. Bundan sonra Müslümanlar ona karşılık olmak üzere kendi köprülerine Rumlardan bir esiri alıyorlardı. Esir, Rumlardan yanına ulaştığında onlar da tekbiri andıran bir şeyler söylüyorlardı. Bu karşılıklı esir değişimi dört gün sürdü. Halife Vasık tarafından esir mübadelesi işinde görevlendirilmiş olan Hadim Hakan'ın yanında yine de bir grup Rum esir kalmıştı. O da Rumlara bir iyilik ve ihsan olsun diye bu esirleri serbest bırakmıştır³⁰. Esir değişimi ile ilgili bir diğer rivayette; Bizans İmparatoriçesi Theodora, 855 yılında, elinde bulunan ve sayıları yirmi bini bulan Müslüman esirlere Hıristiyanlık dinini teklif etmiş, kabul etmeyen Müslüman esirleri öldüreceğini söylemişti. Bunlardan on iki bini öldürülmüş ve bir kısmı da Hıristiyanlık dinini girmişti. Geride, yüz yirmi beş kadın, yedi yüz seksen beş erkek olarak dokuz yüz kadar Müslüman esir kalmıştı. Bunun üzerine aynı yıl içerisinde esir değişimi yine Tarsus yakınlarındaki Lamos nehri kenarında gerçekleştirilmiştir³¹.

²⁹ İbni Esir, *VI*, s. 417 vd; İbni Kesir, *X*, s. 481 vd; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, Ankara 1999, s. 226 vd; G. Ostrogorsky, s. 195.

³⁰ İbni Esir, *VII*, s. 28; İbni Kesir, *X*, s. 515 vd; Abû'l-Farac, *I*, s. 230 vd; G. Ostrogorsky, s. 207.

³¹ İbni Esir, *VII*, s. 70 vd; İbni Kesir, *X*, s. 543; Abû'l-Farac, *I*, s. 233. Müslümanlarla Bizanslılar arasında bir kısım savaşlar, antlaşmalar ve esir değişimi olduğu gibi ilginç evlilikler de meydana gelmekteydi. Rivayete göre; 891 yılında Bizans illerinde çok gaza yapmış olan Abduh b. Abdurrahim adlı bir şahıs ölmüştü. Şaki olarak bilinen Abduh b. Abdurrahim, gazanın birinde Müslümanlar, Bizans ülkesinin bir beldesini kuşatma altında tutmakta iken, kaledeki Rum kadınlarından birine tutulmuş, onunla haberleşerek

Onuncu asrın ortalarına doğru Abbasi devletinin zayıflaması ve Bizans'ın güçlenmesi neticesinde Çukurova yöresi de Bizans'ın açık tehdidi altına girdi. Nikephoros Phokas, 962 yılında Halep, Anavarza ve daha pek çok yeri istila ederek çok sayıda Müslüman'ı öldürdükten sonra Kayseri'ye gitti, aynı yıl Seyfü'd-Devle b. Hamdan ise Anavarza şehrini yeniden tamir etti. Görevlendirdiği kölesi Necca, Bizans sınırlarını açarak Bizanslılardan çok sayıda adam öldürdüğü gibi büyük bir kitleyi de esir alarak bol ganimetlerle salimen geri döndü. Seyfü'd-Devle, Hacibini de bir askeri birlikte Tarsus'a sevk etti, bunlar da Bizans sınırlarına girerek, ganimet ve esirler elde edip salimen geri geldiler. Bunun üzerine Bizanslılar 964 yılında Misis ve Tarsus'u kuşatarak çok sayıda Müslüman'ı öldürdükten sonra geri döndüler³².

Üç asırdan fazla Müslümanların elinde bulunan Çukurova yöresini tamamen ele geçirmek için şartların lehinde olduğunu gören ve bunun için gerekli hazırlıklarını yapan Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas ve başkomutanı İoannes Çimiskes, 965 yılında büyük bir ordu ile Misis ve Tarsus taraflarına hareket etti. Durumu öğrenen Tarsus ve Misis halkı ona elçi gönderip eman dilediler, o da bunu kabul etti. Fakat Müslümanların büyük bir sıkıntı içinde olduğunu öğrenen Nikephoros Phokas, verdiği sözden caydığı gibi gelen elçiye de hakaret etti. Elçi geri döndükten sonra Nikephoros Phokas Misis üzerine yürüdü, şehri muhasara altına alarak pek çok Müslüman'ı öldürdü ve iki yüz bin kadarını da esir etti. Nikephoros, Misis'ten sonra Tarsus'u muhasara altına alınca, Müslümanlar eman dileyerek şehrin kapılarını açtı ve o da Müslümanların Antakya'ya gitmesine müsaade etti. Şehri ele geçiren Nikephoros, Tarsus'un en büyük camiini kendi hayvanları için ahır yapıp, minberini yakarak, Müslümanların Çukurova'daki hâkimiyetine son verdi³³.

Sonuç olarak; İlk İslam akınlarının Hz. Ömer döneminde başladığı Çukurova yöresi, Emeviler döneminde daha yoğun düzenlenen seferler neticesinde Müslüman Araplar tarafından fethedildi. Bölgedeki imar ve iskân faaliyetleri Emeviler zamanında başladı, Abbasiler döneminde daha da arttı. Müslümanlar bölgede buldukları uzun dönem içerisinde sadece savaşmadı, bazı dönemlerde Bizanslılarla karşılıklı olarak elçiler gönderip barış yaptılar ve esir mübadelesinde bulundular. Bölgedeki şehirleri iskân

kendisine nasıl kavuşabileceğini sormuş, kadın da; "Eğer Hıristiyan olup yanıma gelirsen senin olurum" demiş, o da kadının bu isteğini yerine getirmiş. Müslümanlar, Abduh'u Rum kadının yanında görünce çok üzülmüşler ve bir süre sonra kalede o kadınla birlikte iken yanına giderek ona; "Ey adam! Kuran'ın ne oldu, ilmin ne oldu, orucun ne oldu, cihadın ne oldu, namazın ne oldu?!" diye sormuşlar, o da verdiği cevapta; "Bilesiniz ki, Kuran'ın şu ayeti dışında tümünü unuttum; (İnkâr edenler, keşke Müslüman olsaydık temennisinde bulunacaklardır. Bırak onları yesinler, zevk alsınlar, ümit onları avundursun, ileride öğrenecekler. el-Hicr, 2-3) Artık, benim Rumlar arasında malım ve çocuklarım vardır." diyerek karşılık vermiştir. İbni Kesir, *XI*, s. 123.

³² İbni Kesir, *XI*, s. 410 vd, 431; Abû'l-Farac, *I*, s. 261 vd.

³³ İbni Esir, *VIII*, s. 482 vd; İbni Kesir, *XI*, s. 434; Abû'l-Farac, *I*, s. 264 vd; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, Ankara 2000, s. 8 vd; G. Ostrogorsky, s. 269.

etmekle birlikte çeşitli imar faaliyetleri de yaptılar. Ancak Müslümanlar yeterli sayıda insan iskânını gerçekleştiremediklerinden ve bölgedeki yerleşim daha ziyade askerî amaçla olduğu için, bölgeye tamamen nüfuz edemediler. Yaklaşık üç asır Müslümanların elinde bulunan Çukurova yöresi, Abbasilerin parçalanması üzerine 965 tarihinde tekrar Bizanslıların eline geçti. Müslümanların burayı kaybetmesi, kısa süre zarfında pek çok İslam beldesinin de aynı akıbete uğramasını hazırladı. Çukurova ve çevresindeki Bizans hâkimiyeti, Türklerin Anadolu'yu fethine kadar yaklaşık bir asırdan fazla sürecektir.